

CUERA 1970

ANNADA XV

2. CUDISCHET

TEXTS DE RADIOSCOLA

PUBLICAZIUN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

REDACZIUN: Alfons Maissen

EMISSIUNS: Nr. 82, 83, 84

NUS PRUAGN DA DISCORER EN NET E STGET RUMANTSCH

Da Antonia Sonder, Salouf

PERTGEI EMPRENDEL JEU SCHI VESS

Da Alfons Maissen, Cuera

LA VAL D'UINA SURVAIN DARCHEU SEIS NOMS RUMANTSCHS

Da Reto Luppi, Sent

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH

Stamparia Bündner Tagblatt

Cuera 1970

CUERA 1970

ANNADA XV

2. CUDISCHET

TEXTS DE RADIOSCOLA

PUBLICAZIUN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

REDACZIUN: Alfons Maissen

EMISSIUNS: Nr. 82, 83, 84

NUS PRUAGN DA DISCORER EN NET E STGET RUMANTSCH

Da Antonia Sonder, Salouf

PERTGEI EMPRENDEL JEU SCHI VESS

Da Alfons Maissen, Cuera

LA VAL D'UINA SURVAIN DARCHEU SEIS NOMS RUMANTSCHS

Da Reto Luppi, Sent

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH

Stamparia Bündner Tagblatt

Cuera 1970

EMISSIUN SURMIRANA

NUS PRUAGN DA DISCORER EN NET E STGET RUMANTSCH

Da Antonia Sonder, Salouf

Emissiun de concorrenza!

Mardis, ils 27 d'october 1970, dallas 14.30—15.00 h

Collaboraziun Franz Capeder e scholars della scola de Salouf

EMISSIUN SURSILVANA

PERTGEI EMPRENDEL JEU SCHI VESS? Da Alfons Maissen

Mardis, ils 17 de november 1970, dallas 14.30—15.00 h

Collaboraziun: meinis de scholars e scolasts

EMISSIUN ENGIADINESA

LA VAL D'UINA SURVAIN DARCHEU SEIS NOMS RUMANTSCHS

Da Reto Luppi, Sent

Intervista da Reto Luppi cun sar silvicultur Emil Bass,

e'ls scholars da la scoula manuala, Sent

Mardis, ils 8 de december 1970, dallas 14.30—15.00 h

Nous pruagn da discorer en net e stget rumantsch

D'Antonia Sonder, Salouf

Uscheia quasi, pudessan nous titular la nossa emissiung dad oz. Igl privel tgi noss lungatg vigna adegna anavant, gea adegna daple bastardo cun parolas tudestgas e avantmang. Chegl po egn e mintgign experimentar sez, giond sen veia, an ustareia, an buteia, an famiglia, ni magari er faschond viada cun igl auto ni cun la veiadafer. Ins sainta bleras gedas scu plova parolas tudestgas ainten discusiungs rumantschas.

Er la chistetta da la televisiung, tgi exista oz gio belabagn ainten mintga famiglia, o an chel risguard franc betg la migldra influenza. Ins tedla igl lungatg, las parolas ed expressiungs tudestgas e l'oter de nign peglia la peda ni la fadeia da metter las parolas an rumantsch. I vo gio schi lev e cumadevel da las deir or simplamaintg puspe an tudestg.

Chi e lo parigl parfign tgi encaltgign seia anc losch londargiu! Na, chegl duess betg esser! En gnioul pansar, en gnioul buna viglia da nossa vart, en gnioul sentimaint ed amour per noss lungatg rumantsch e franc nignta da rizar or ensatge per mintigneir el pi sober e net. Ed en gnioul luscheza fiss co franc er an plaz!

Igls esters tgi vignan tar nous duessan betg veir chella vanaglorgia da pudier reir sur da noss pastraco rumantsch.

Chi e lo ins antopa anc encaltgign ve digl cal ins ancorscha — aha, chel sa dar anc fadeia da ruschanar en sober rumantsch, er schi reussescha betg propa tot ed adegna.

Cun chels partratgs vainsa nous oz mess ansemen en giet, ena concurrenza ni ansoma ena prova per vurdar en eda cant bungs tgi noss scolars en ainten igl discorrer rumantsch.

Sen ena glischta vainsa nous mess dumondas, vot deir gl'è construcziungs rumantschas e mintgigna da chellas construcziungs cuntigna duas parolas tudestgas. Gl'è construcziungs tg'ins sainta savens ainten igls discours da mintga dé.

Igls scolars ainten las scolas on igl pensum da tadlar bagn mintga construcziung tgi vign purtada avant, specialmaintg far adatg sen igls peds sbagleas, vot deir igls peds tudestgs e nudar se els an rumantsch.

I

1. Donna Mareia é or an tgadafi e marmogna tot suleta: Ma tge rughel egl er cun chel Hahn, el o ansoma nign Druck ple!
dretg: *spegna, pressiung.*
2. Mia tatta o mess an tgadafi en Kühlschrank. Nous douran nign ol detg mies bab, vegian avonda cun la Tiefkühltruhe.
dretg: *frestgera, schaladoir.*
3. Mi mamma o cumpro en Staubsluger. L'è rivo oz cun la posta per Nachnahme.
dretg: *tschitscha-polvra, rambursamaint.*
4. Egl ier seira sto bi ainten igl Fernseh, dumonda Nanna a sies frar. Bah, dei lez, te ast fatg agl verpassen navot.
dretg: *televisiung, mantganto.*

II

1. Gian, fo igl bagn e porta chellas duas brevs a la posta, ma do bagn adatg, egna e Drucksache e l'otra Einschreiben.
dretg: *stampat, racumandada.*
2. Panse angal vous, igl docter am o detg, chel Schwindel tgi vegia, vigna tot digl Blutdruck tgi seia mengia ot.
dretg: *sturnez, pressiung da sanc.*
3. La seirada digl Ski-Klub vegia fito cun ena brava Schlägeri!
dretg: *club da s-chis, sasdada, er barufa.*
4. Gian, deiam, el gio an Betrieb igl Lift da Suagnign?
dretg: *funcziung, er movimaint, runal.*

III

1. En mattatsch reiva an buteia e dei se per la vendadra: Ia vess gugent Wichsen da palantschias e Stahlspäne Nr. 5.
dretg: *tscheira da palantschias, paglia da fer.*
2. Igl de digl mies Geburtstag mit mamma veva fatg ena buntad Nusstorta, propa ena grischuna.
dretg: *anniversari, er de da naschentscha, turta da nouschs.*
3. Va cumpro l'oter de en Pelzmantel, ma gronda Auswahl veval betg chel negozi.
dretg: *mantel da pategna, collecziung.*
4. Donna Oschla e avant dus deis turnada or da spital. Ella so betg cant ludar tge buna e fründliche Krankenschwester la vegia gia.
dretg: *amicabla, er curtaschevla, sora da malsangs.*

IV

1. Faschessas igl bagn a dar en biglet per Iheimische, Tiefenkastel—Lenzerheide.
dretg: *indigens, Casti — Planeira, ni er Lai.*

2. Mamma, en Re is e n d e r e sto ed ò duando siva bab. Ia va detg tg'el seia ia sen colm a patar or K u n s t d ü n g e r .
dretg: *viagiatour, cullem artifizial*.
3. Sen la tavla neira e scretg tgi dumang vegian tot igls scholars da neir fatgs agl impfen cunter la K i n d e r l ä h m u n g .
dretg: *neir virolos, paralisa infantila*.
4. Chegl e ena schleta B e d i e n u n g cun chella S e r v i e r t o c h - t e r tscho ve, racloma Franzestg.
dretg: *serva mal, cameriera*.

IGLS SAINS DA LA PATRIA

Cò igl «Grand Hotel» da loscha capitala!
En bisem da linguas estras ainten sala.

El anclei aveissas l'estra, freida verva,
igl garsung rumantsch, tgi svelt e franc oz serva.

Ord 'la fola poliglotta, romp' anetg,
scu steilalva, tgi sa derva segl vadretg.

En accent rumantsch, doltsch, scu digl latg la stgema!
Igl garsung igl tedla, beva, scu an sema...

La custelva platta sglischa ordamang:
plats cun armas, spir bambela, èn giun plang!...

La vouch da la mamma gist oss ol santia;
igls sains da la Patria gist oss, on tutgia.

Alexander Lozza

V

1. Passond en mattatschet ve per veia cloma en pour no da sies clavo: «Te mattatsch, fo igl bagn e vo ven Werkstatt tar Augustin e dei l'am dess amprastar per en mument igl S c h r u - b e n z i e h e r . »
dretg: *lavoratori, teira strubas*.
2. Mario o survagnia d'en marcadant en T r i n k g e l d da 10 francs. Tot a corer vol se tar sia mamma e dei: «Ubetg mamma, chels raps mitainsa alloura ainten la mia S p a r k a s s e . »
dretg: *buna manga, cassa da spargn*.
3. Dus socis rumantschs sesan ainten igl W a r t s a a l d'ena staziung. Ena mata vign noadaint cun ena tgavelera tot ad ot. Dei egn se per l'oter: «Te, varda tscho tge V o g e l s c h ü c h e tgi cheglé.»
dretg: *sala da spetga, spivintegl*.

4. Leni o nign Fahrplan ed e betg franca cura tg'igl tren per Turitg parta. La sia cumaratta dei: «Telefonescha agl Bahnvorstand, chel ad dat sainz oter sclarimaint.»

dretg: *urari, capo-staziung.*

VI

1. Onna, ena vigletta da bot 80 onns, é enpo eira ed enpo surda. Oz ella er enpo vilada e dei: «Tgi geian agl diavel tot chels Lastautos, ins dastga prest mianc ple far agl Überqueren la veia.»

detg: *camings, traversar.*

2. La beischa digl anvien veva cupitgia igl Wegweiser tar nossa vischnanca. Pir tard ve per la premaveira igl Weger igl o mess puspe adretg se.

dretg: *mossaveias, stradign.*

3. Sast Curdegn, sen la veia da vischnanca anfignan tar chel otel ainten igl anclav digl gôt é tot transit dad autos amtlich verboten!

dretg: *scumando ufficialmaintg.*

4. La mia signoura era fitg delicata cun la maglia. Ia dastgeva far per ella nign oter Gebäck tgi da chel fatg cun Presshefe.

dretg: *pastizereias, lavamaint.*

LUNGATG-SURMEIR

Igl noss rumantsch, igl noss roman accent,
chel tschessa. Igl tudestg, il prepotent,
Cun fer e fi è giu Casti!

Er traditours egl tranter nous, tg'igl geidan!
Venite a noi — igls frars lategns anveidan.
Na! nigns muridas,
er schi tradias.

Vus essas memia paucs, vegni tier nus —
Tschalauers cloman no digl losch Badus.
Na! lagn nign guia,
mintgign il sia.

Partge duessan nous apostatar?
Nous lagn igl cultivar, igl sviluppar
igl noss lungatg,
igl noss patratg.

Nia giu da Set, cun l'evla digls Romans,
 digl pled lategn ol anc resungs lontans,
 scu sur valladas,
 vouchs da cascadas!

El marscha franc, scu 'na legiung romana,
 marcant, scu en commandos digl Fontana,
 gid, scu si' spada,
 la renomada!

Cler, scugl noss tschiel, sonor scu noss urezza,
 doltsch an amour, mievel an tristezza,
 at creigl barmeir,
 lungatg — Surmeir?

Ist, tgera verva, da la mort nudada? —
 Scugl noss Fontana, aintamang la spada,
 Lagl segl rampar,
 cun tè crudar!

Alexander Lozza

Per solit ins serva igl dessert igl davos, vot deir chegl tgi e pi doltsch
 pi bungign e pli lev. Ma nous vagn fatg igl contrara, vagn spargnea
 giu fons ainten igl canaster en per nouschs pi grossas e pi deiras.
 Ma ensatgi e per franc bung da smardatger er chellas. Lagn pruar!

VII

1. Mia mamma o fatg metter ainten tgombra ena *Steckdose*
 per tatger la lampa digl *Nachtisch*.
dretg: *spegna da contact, meisa da notg.*
2. Schi noss vigls turnessan puspe e vusessan scu chels *Weltraum-*
fahrers fon agl *Umkreisen* igl mond, tgiso tge tgi els
 schessan?
dretg: *cosmonauts, circumgiran, ni er giran anturn.*
3. Dus ameias on visito en exposiziung da maletgs ainten la capitala
 digl cantung. Plagn entusiasmus dei egna se per l'otra: «Ins sto
 propa deir tgi chel moler seia *schöpferisch begabt.*»
dretg: *pittour, talent creativ.*
4. Igl bab dei agls sies mattatschs: «Cur' tg'ischas se som igl mot
 farme la *Bremse* da la maschina e mite aint igl *Gang* tgi
 seias franc la steta salda.»
dretg: *fragn, tratg.*

Ed ossa vainsa piglia enper construcziungs tgi en stilistica maintg
 betg propa bungas. Chegl niz vusez bagn dalunga a sancorscher.

Chegl tgi e circumscretg ainten chellas construcziungs savez vusoters
exprimer cun ena adequata parola rumantscha.
Exaimpel:

VIII

1. Vers gl'aton igls utschels en nias anseman sen igls feils da
rom electricis per far igls sies cunsegls da partenza.
nier: *en saradunos*.
2. Vurde tscho ve igls barcungs da chella tgesa on pers tot la sia
bela calour.
nier: *en sblitgias*.
3. Te post metter avant scu chegl vo tiers ainten nossa tgesa
cura tgi tots 9 fardagliungs en puspe en eda a co.
nier: *immaginar, succeder*.
4. La prada scumainza a catscher noanavant l'amprema
figlia verda.
nier: *ella verdegia*.
5. A chel concept stost te anc metter tiers en pêr construcziungs
per far el antier.
nier: *per completar, amplifitgier*.
6. A chel scolar stoia adegna tigneir tiers da liger blier per
tg'el amprenda pi bagn igl lungatg.
nier: *intimar*.

*

Ed ossa tgers scholars, tadle tiers chel rachint!

Ier e sto Calonda-mars. La seira digl de siva è la famiglia da Baltermia redunada an steiva. Ainten en antgerna vo la televisiung. Carla, en mattatschet da la sagonda classa, è tschanto dasper la meisa. El o survagnia digl sies scolast igl pensum da screiver en concezt sur da Calonda-mars. Ma el è stanchel anc dat ier, i vign la sen e totanegna parigl scu el fiss betg bung da screiver igl concezt. El scumainza a bargeir e grossas larmas igl corran giu per las vestas. Igl bab o malputgea, vign no dasperas e vot igl gidar.

Ossa tadle bagn igl concezt tgi igl bab ed igl ies mattatschet da la sagonda classa on scretg chella seira:

E det bagn adatg schi cattessas er aint co, tgi els vessan ensanouas tralaschea da screiver igl bung pled rumantsch.

IX

Calonda-mars

Ier è sto Calonda-mars. Nous mattatschs vagn gio ans legro da dei sen chel dé. Parchegl tgi nous eran pacs mattatschs, on chest onner las mattatschas dastgia neir cun nous cun zampugns. Mies tat e mia tatta on gia ena gronda lavour da parager per nous las plompas, scalots e stgelas. Els on subragea els ed on fatg neir da glischeir

las Schnallas. La dumang è igl Umzug ia tras vischnanca. Dus mattatschs eran vistgias da tgeas-d'alp cun se tgapelas otas ed aint fracs. Dus oters eran las pugniras e vevan Kranz anturn la testa. Oters eran zezans e pasters. Igls pitschens mattatschs e las mattatschas eran la malgia biestga. Ordavant tiravan dus mattatschsgavals en tger cun se tot la vaschela d'alp. Nous vagn suno fitg las plompas davant mintga tgesa per clamar notiers la premaveira. Igl pour e la poura riivan er chel de ed eran cuntaints cun igl noss s-chilinem. Els on do raps per paer igl noss giantar. Nous vagn gia da giantar latg-meltg, Brötlis, Biskuits, e turta.

Nous vagn fatg legher tots ansemen. Chel de vainsa er dastgia fimar. A blers era nia enpo mal. Blers on alloura er fatg enpo blöd. Ia va betg fimo. Per paia o mia mamma do ena gronda tschigulata. Siva giantar vainsa fatg ena spassageda sen la Motta Vallac. Nous levan far gis, ma gliera anc bler mengia blera neiv. Totanegna egl passo en Reh tranter la pignoula or. Mies tat o detg tgi seia er bleras golps chive. Cur' tg'ischan turnos ano vainsa fatg gis or an scola. Er igl noss Lehrer e rivo ed è sto en mument cun nous. Nous vagn er fatg musica cun en Plattenspieler e vagn canto. Siva ischans ias tots a tgesa. Nous mattatschs pi pitschens vagn betg pudia turnar ple an scola. Igls mattatschs grondas en ias anturn las 8 puspe an scola ed en stos anfignan las 11. Els on anc pudia giuir, sunar, balar e fimar. Ia sung enorm led tgi poss eir en oter onn cun igls mattatschs gronds. Ossa mies tat o cuarno las stgelas e scalots e zampugns sen pandigia. En oter onn survigna er ia ena plompa. Da chegl sunga led.

dretg: *feivlas — til — tschapel — panets — biscuits — tup —
tgavrioul — scolast — grammofon — extravagant.*

*

Chegl è ossa igl concezt tgi Carla e sies bab on scretg chella seira. Gl'on betg sbaglea bler, ma tutegna encal pled tudestg è anc lipo veadaint igl sies screiver. Tgi tg'ò do bagn adatg varo sacurschia noua tg'igls pelaschs malfutias èn.

Pertgei imprendel jeu schi vess?

Da *Alfons Maissen*, Cuera

Il text de questa emissiiun vegn daus mo en resumadas, demai la structura cun discuors, intervestas, scenas e ligiaduras caussa empau complicada!

L'emissiiun vul ni sa entrar en detagls, en profunditads pedagogicas, metodicas e psicologicas. Ei setracta semplamein de problems scolastics e metodics gia daditg enconuschents a tuts nos scolasts. Ei setracta plitost de far vegnir endamen de quei ch'ins emblida mo memia tgunsch el combat dil di.

*

Ils progress tecnics d'ozildi, ensesez buns ed en uorden, vegnan savens surduvrai, survaletai. En quella potenza surduvronta, san questas cumadeivladads e divertiments esser nuscheivels per la concentrasiun digl affon en siu imprendar e far pensums de scola. Nus schein suandar sut mo entgins patratgs en quei connex, senza grond uorden de successiun:

Stuer imprendar a casa ensemen cun ina bargada caneronta. — Buca haver sia stanza u cantun ruasseivel de studi, forsa ensemen cun fargliuns ch'emprendan era ruasseivlamein. — Haver sufficienta glisch! — Entscheiver ils pensums e finir avon tscheina, silmeins avon ch'ils embrugls de radio e televisiun entscheivan cull'ura magica della 20.00. — Mirar televisiun cun mesira, plitost programs adattai, buca viaden ella notg. — Buca schar disturbar e carmalar malvugli cumpogns naven dalla lavur. — Haver uorden culs cudischs a casa ed en scola, per che pauc temps vegni piars per caussas piarsas e starschadas. — Emprerder inschignusamein, cun concentrasiun. Schar far peiver muostgas e tavauns! — Far diever dil meglier temps d'empendar. Suentar in refrestg allas quater, fuss avantagius de taccar la lavur, per ch'ella seigi fatga! Haver finiu tut avon las 8. Silpli repeter e far controllas la damaun. Esser amitg ed amitga della lavur fatga!

Ina bein drizzada e personalmein ornada stiva de studi, promova la legrevla lavur. Il scolar sa sez ornar sia stanza, tenor siu gust.

*

Co ins emplen il pli tgunsch, per exempel ina poesia, ha vies signur scolast segiramein explicau. Mintgin fa in tec auter. Ins sto far emprovas, emprender d'enconuscher sesez! — Sch'in scolast u scolasta ha ina classa fetg maluliva en talents e capaciad, drov'ei special inschign de vegnir vinavon. Ein ils pli fleivels d'eliminar, de metter en classas specialas? — ch'existan aunc buc! Ni stat era il pli ritardau meglier en in ravugl dil vitg? Tgei ei per bien dil scolar e della classa. Specialists e tests san gidar a decider. Il scolast sto far stem dils fatgs e dar vinavon sias observaziuns. — Tgei muntan las scolettas sco mied de preparaziun e zavrada? — Co stat ei cun pressiun e castitg per scholars che pon buca suenter per negligenza e marschucladad, per quels senza gronds talents, malsanetschs e senza sauna energia ed ambiziun?

*

En questa emissiun vegnan en acziun dus scolasts cun lur classas. Cuortas damondas a scholars e scholaras sur de lur modas d'emprender, sur predilecziuns ed aversiuns. Cuorts commentaris davart ils scolasts. Ina scena, dada dals scholars ed in scolast. — Ina giuvna scolasta che discuora sur de sias pli empremas experiencias en ina scola inferiura de vischnaunca.

Era in miedi d'affons, dr. Rudolf Büeler a Cuera, che s'exprima en questa materia, che plaida cunzun sur munconzas corporalas e mentalas che san caschunar fastedis als magisters ed educaturs.

La Val d'Uina survain darcheu seis noms rumantchs

Intervista da *Reto Luppi* cun sar silvicultur *Emil Bass* e'ls scolars da la scoula maunala, *Sent*

Chars scolars,

Ilplü jent as invidessa da bandunar la stanza da scoula e da far cun no üna spassegiada tras üna da las plü bellas vals lateralas da l'Engiadina bassa. Saviond cha qui nun es pussibel, as tramettaina üna charta geografica da la Val d'Uina cul giavüsch cha vo ans accumulognat almain in impissamaints. Sch avo passaivat üna jada tras l'Engiadina bassa, sü'l traget Scuol — Martina, schi as fermai a Crusch. Giö'l fuond da la val vezzaivat la filiala da Sent, Sur-En, a l'entrada da la Val d'Uina. Là eschan no radunats e spettain a gnir a nos manader da gita. Per cha vo nun hajat intant lungurus laina chantar üna chanzun:

Daman splendurainta ras'oura seis sindal
sur munts e valladas e god.

Svanid'es la not
cun sia s-chürdüm,
clerità regna dapertuot.

Glüm vain da Dieu, sur tuot patrun.

(arr. Willi Goohl, trad. Barbla Buchli)

Ün ami da la natüra e grond cugnuschidur da nossa cuntrada, sar Emil Bass es intant rivà.

No til preschantain:

1. scolar: Sar Emil Bass es stat dal 1911 fin 1957 silvicultur a Sent, 47 ans fidel protectur eir dals vasts gods in Val d'Uina.

2. scolar: Na be protectur dals gods e'l stat, ma eir protectur da nossa lingua rumantscha.

3. scolar: Sar Emil ans maina amo in seis 84avel an tras la Val d'Uina.

Magister: No giain intant in ün vegl piertan d'ün'ustaria a Sur-En. Vi dal mür penda üna gronda charta da geografia. Suravia staja scrit: Val d'Uina. Cul prüm sguard vezzaina almain 100 noms portats aint illa charta cun culur cotschna. Ils scolars sun be buonder.

4. scolar: Sar Emil, co è'l gnü süll'idea da publicchar üna charta be per la Val d'Uina?

E. Bass: Dürant ils blers ons ch'eu n'ha trafichà in Val d'Uina n'haja stuvü constatar cha tras servitüd da tschantscha tudais-cha gnivan rimplazzats ils buns noms rumantschs cun plets tudais-chs.

Il plü bun exaimpel vaina dal nom da quista muntogna be davant no. Co tilla nomnaivat vo?

Scolar: Il Piz-S-chalambert!

E. Bass: Bain, il nom vegl rumantsch es: «Il Piz Fuorcla». Giand aint da la Val d'Uina chattaina scrit süen üna platta il nom: La S-chala. In quel lö gniva la via veglia fin giò la val. La via giaiva là fich stippa e'l lö sarà gnü nomnà perquai La S-chala. Vo savaivat eir cha la Val d'Uina cunfina cul Tirol dal süd. Tras nossa val manaiva la via dals cuntribandiers. Ils Tirolais stuevan passar La S-chala e nomnevan la muntogna S - c h a l a b e r g ; landroua es lura gnü il nom S-chalambert, e'l nom «Piz Fuorcla» es svani. Uschea imnatschaivan da sparir amo plüs noms. Amo a meis algord tschantschaivan ils famagls in Uina adüna da Vorder-Uina e Hinter-Uina. Hoz chattaivat sülla charta il nom dals duos bains «Uina dadaint» ed «Uina dadoura». Scha no rumantschs nun ans dain fadia da dovrar ils buns plets in nossa lingua, schi in pacs ans vegnan ils noms strupchats in tala maniera, cha no nu'ns inaccordschain plü cha quai sun noms sfigürats. Üna jada ch'ün pled tudais-chà vain dovrà in la lingua da minchadi, esa bier plü greiv da til extirpar co quai chi'd es da pisserar ch'el nu chatta adöver.

Scolar: Co ha'l chattà tuot quists noms vegls rumantschs?

E. Bass: Da giuven faiv'eir eu sco vo. Eu am fermaiva suvent pro gliend veglia a barattar alch plets. Uschea inscuntreva bier a Crusch al vegl magister, *sar Jon Zonder Valentin*. Quel d'eira ün derivant dals Ruinas-chs. Uschea as nomnevan ils abitants d'Uina. Sar Jon Zonder e seis frar Lüzza vaivan imprais a cugnuscher la Val d'Uina da mats. Da lur antenats vaivna imprais eir ils noms da la cuntrada. El scriva in las Annalas dal 1945, cha seis antenats d'eiran almain in var set generaziuns Ruinas-chs. In tuot han ils frars Valentin notà in üna skizza sur 100 noms da contuorns in Uina. Üna dumengia es lura gnü sar Jon Zonder cun mai tras la Val d'Uina ed am ha muossà sü'l lö ingio cha'l dret nom tocca. Vo vezzaivat giosom la charta l'indicaziun:

Elavurada da silvicultur *Emil Bass* e *Lüzza Stalvies* in basa ad indicaziuns da magister *J. Z. Valentin* barmör, seis frar *Lüzza* ed oters vegls cugnuschidurs d'Uina. — Chalandamarz 1956.

E. Bass: Uossa fetsch eu üna dumando a vo:

«Nu jessat uoss'eir vo plü jent ün toc aint da la val? Lura as pudessa declarar tuot sü'l lö».

Scolars: Schi, jent!

E. Bass: (rumur dad aua) No rivain uossa aint pro'l tunnel dal *Crap da Fallun*. Daspö l'an 1930 passa la via tras il grip. Il nom «*Fallun*» deriva dal pled la falla. Tras üna falla gniva sviada plü bod l'aua dal

flüm vi'n Plan da Muglins. Da temp vegl passaiva la via da Sur-En sur Plan da Muglins e Plan dals Felschs giò da la costa fin pro la Punt dal Bain.

Scolar: Perche ha quai nom la Punt dal Bain?

E. Bass: Ve cun mai! Vezzast quia che bel planet immez questa val crappusa? Quia saraja stat ün prà dals da *Sur-En*, damaja ün bain. Dürant meis temp da lavur in Uina ha il cumün da Sent stuvü fabri-char 3 jadas. Las punts gnivan sdrappadas davent tras grondas auazuns. Pac avant la prüma guerra es gnüda fatta üna punt da lain cun ün grond cuntschech. Fingià dal 1930 es quella gnüda devastada. Üna punt plü moderna till'ha rimplazzada. Dal 1957 es gnüda fatta questa punt da betun. Sperain cha quella resta almain per üna seria dad ans.

No rivain uoss'in *Val Gletschera*. Ün vegl uster da Sur-En, sar Not Lenz, m'ha quintà fingià dal prüm ch'eu d'eira a Sent, cha la Val Gletschera as s-chargia mincha 10 ans. Dürant ils ans da mia pratica n'haja pudü constatar cha quai tuorna. Quia as stoja quintar amo alchet da noss buns temps vegls:

Passand aint da Val Gletschera chattaina ils fastizis da duos vias veglias chi passaivan aint da la costa fin pro la paraid da *La S-chala*. Vo dumandarat: Perche duos vias?

Duos famiglias chi vivaivan in Uina vaivan gnü dispitta. I vaivan perfin temma da s'inscuntrar per via. Uschea ha üna da quellas decis da far üna via be per ils seis da chasa. Co chi faivan lura da La S-chala davent nu saja. No intant passain aint illa strettüra chi's nomna Val Chavorgia. La via cha no passain nun ha gnanca 100 ans. Pür dal 1880 es gnüda tagliada la via aint il grip. Süls *Puntins ots* ans fermaiva per dar amo üna jada ün sguard da la val oura.

Uossa stoja quintar alch pels mats. Aint in quella valetta laterala chi's nomna *Val trida* n'haja chattà amo duos traplas dad uors. Üna d'eira plü amut sü pella val e l'otra be ün tocket sur la via. Quaist'ultima vaina tut cun no e miss aint il museum d'Engiadina bassa a Scuol.

Mat: Fin cura haja dat uors in Val d'Uina?

E. Bass: L'ultim es gnü schluppettà dal 1897. Il chatschader ch'eu n'ha cugnuschü amo bain as nomnaiva *Andrea Lingenhag*. Eu sun stat aposta üna jada a Seraplana a far üna visita al chatschader dad uors. Id eiran vairamaing quel di in trais chatschaders in Uina dadaint; el, seis amis Jon da Töna Valentin da Sur-En e Cla Valentin da Ramosch. Davent d'Uina dadaint hana viss a traversar ad ün uors las gravas a schnester da la val. Svelt suna gnüts da la val oura fin pro la *Punt da Rims*. Sar Andrea Lingenhag am ha dit ch'el haja pronunzchà ils plets da l'eroe Benedict Fontana: «Hoz o mai plü!» Id es stat vaira. Paca pezza davo ha'l sbarrà il tun, e l'uors es crodà süil flach. Pensai che inprecauziun! Il chatschader es currü dal dalet sü pro'l uors e til ha tschüf per üna tschatta. La temma nu

d'eira gronda, ma tant plü gronda l'algrezcha. Cha la Val d'Uina eira abitada dad uors tradischan eir als noms: *La Foura da l'Uors* ed *Il Pass da l'Uors*.

Ûn oter chatschader vegl d'Uina am ha quintà ch'el tramettaiva a seis mats cun bastuns tras la zuondra a far cloccar süls trunks per scurrantar oura l'uors, intant ch'el spettaiva da tschella vart. La plü terribl'arma cha'ls vegls Ruinas-chs dovraivan per scurrantar l'uors eira d'incendiar tocs dal god. L'incendiar vaiva duos scopos: prüma per scurrantar l'uors e seguonda per guadagnar pas-ch. Là a schnestra vezzaivat il *God trid*. Òna jada am haja infuormà perche cha quel god chi'd es hoz il plü bel god in Uina vaiva survgni il nom God trid. La respost'es statta: Là d'eira il meglder pas-ch. Quai vould dir: ingio cha no avaivan bel pas-ch, avaina uossa per la paja ün trid god. Cha'l god eira plü bod rar cumprovan amo quels pèr *trembels* cha no vezzain aint il God trid. Il trembel crescha be là ingio ch'el ha clerità avuonda. Til manca la clerità, mour'el oura. Id es forse interessant per vo da dudir alch sur da la fuormaziun dal god in general: In nossa cuntrada po il god prosperar dal fuond da la val fin ad ün-otezza da 2300 m sur mar. No vain quia in cunfrunt a l'otezza sur mar ün clima lom. Per ch'üna planta possa prosperar bain douvr'ella ümidità, clerità e chod. Pür cur cha quels trais factuors sun avant man sufficiaintamaing, es il prosperimaint dal god garanti. Il prüm creschan plantas chi preparan il terrain per cha nossa bos-cha d'aguoglias possa prosperar. Quai sun frus-chers. Quels tegnan oura plü bain il sùt, siand cha lur aguoglias han üna surfatscha plü pitschna, e tras quai svapurischa damain aua. La planta chi prepara il terrain sco ingünas otras es *l'ogn*. El retira il gas nitrogen our da l'ajer e til maina in sias ragischs. La quantità da nitrogen ch'el retira es plü gronda co'l bsögn ch'el ha. Uschea inrichisch'el il terrain cun nitrogen a favur dad otras plantas.

Es il terrain preparà, schi daja duos pussibilitats da ringiuvnir il god:

1. cun il sem chi crouda da bos-cha sana,
2. cun implantaziuns.

Il vast god cha vo vezzaivat as ha p. u. d. ringiuvni sves. I num ha fat dabsögn d'ingünas implantaziuns.

Matta: Ha lura il silvicultur be da segnar la bos-cha chi vain tagliada? tagliada?

E. Bass: Il silvicultur ha da cultivar il god. El sto pisserar cha las plantinas sanas e fermas survegnan la clerità bsögnusa. Quai vain fat tras las zercladas. I s'allontanescha las plantas debblas e's dà impustüt bada cha'l rest vegna masdà. I nun es bun d'avair gods be cun üna qualità da bos-cha. Gods masdats ans dan plü sgürezza per üna buna reuschida.

Uossa, scha no lain rivar fin pro la strettüra dal *Quar* staina festinar. Eu vögl verer qual da vo chi chatta il prüm üna restanza dals temps passats.

Mat: Quia es'üna moula da mulign. I sta scrit qua:

Restanzas dal muglin
d'Uina dador' e d'Uina dadaint.
Uschè tuot piglia fin,
quai tegn'adimaint!

E. Bass: No eschan in *Plan da Muglin*. La moula es gnüda chattada cur chi han schlargià la via. No vain amo plüssas perdüttas dal temp chi gniva cultivà gran in Uina. In tuot la val n'haja chattà var set parcelas da champ, e quai fin ad ün'otezza da 1780 m sur mar. Nun invlidaresi cha'ls paurs d'eiran dependents da la cultivaziun da gran. Els stuvaivan pisserar d'avair farina per tuot an. Uossa rivaina pro'l bain d'Uina dadaint. Da quia ans quintan veglias scrittüras il seguaint:

IL SALOM DA LAS TRAIS SCHAMBLINAS

Magister:

«A Sent sun nadas l'an 1871 trais schamblinas. Hoz dschess an plütost trimellas. Quai es stat ün cas singular. (Ma amo plü interessant es il fat cha quai es dvantà 150 ans avant l'an 1871 in Uina dadaint. I's vezza amo il sulom da la chasa ingio chi sun nadas.) Üna vaiva nom Fumia. Nos venerabel ravarenda Jon Friedrich Vital ha perscrutà ils vegls cudeschs da battaisem ed ha constatà cha la naschentscha da treis schamblinas intuorn l'an 1750 nun es üna sfüfla, ma ün fat var-daivel.»

Passand d'Uina dadaint vers las gallarias rivaina pro la *Val da Gliasen*. Tadelain amo ün'episoda chi sta scritta da quel temp: Quai d'eira intuorn l'an 1799, dal temp cha la Frantscha gniva dominada dal general Napoliun Bonaparte, e cumbattaiva cunter l'Austria. Malavita cumbattaivan ils guerriers eir in nossa chara Engiadina bassa, impustüt in quella part vashina a l'Austria. Als 15 marz dal 1799 avaiva d'avair lö ün'attacha generala davart dals Austriacs. Üna pitschna truppa eira incumbenzada da passar tras la *Val Schlingia* sur il *Munt da Sursass* in Uina e da là a Sur-En e Crusch e per scuntrar l'inimi. Ma'l general frances Lecourbe ha tramiss üna cumpagnia da sudada in Uina per tschessantar ils Austriacs. Un abitant d'Uina avaiva da far la guida. Quel ha pensà: «Sch'eu main ils Frances sü da la *Stüra*, schi'ls Austriacs schluppettan il prüm a mai.» Perquai ha el vulgü manar la truppa probabelmaing sü da la Val da Gliasen. Siand il transir là plü difficil, ha il cumandant chattà per bön da turnar cun sia truppa. Quel hom chi faiva da guida as nomnaiva Clot Valentin. El d'eira nat l'an 1763 ed ais gnü bain vegl.

E. Bass: No vain dudi cha da temp vegl as stuvaiva passar il vallun da la Stüra o la Val da Gliasen per arrivar aint ill'alp da Sursass. Quai d'eir'üna stantusa muntada. Daspö l'an 1910 exista la via chi traversa las paraids aint illa strettüra dal Quar. Quaista via es gnüda fatta süin iniziativa dal club alpin germanais-austriac. Il cumün da Sent ha laschè far la via chi es gnüda subvenziunada da la Confederaziun e dal chantun. Il rest dals cuosts ha pajà il club alpin, uschè cha no vain amo hoz ün fuond da 1000 francs chi serva pel mantegnimaint da la via. Per mincha viandan es il passar aint da quista strettüra ün evenimaint inschmanchabel. Tant plü stut as staja a rivar da l'otra vart sülla bell'alp da Sursass, ün'alp dal cumün da Sent chi nun es però mai gnüda chargiada cun muvel dal cumün. Il plü jent passessna uossa eir no sur il *Pass da Schlingia* giò'l Tirol dal süd, ma siand cha no nu vain passaport stuvaina turnar vers Uina dadoura. (rumur)

No eschan uossa quia in ün areal da prada da ca, 11 ha. Quatter tablats e duos chasas da paur ans quintan dals temps cha in Uina dadoura d'eiran var desch famiglias. Divers suloms ans muossan ingio cha las chasas eiran fabrichadas. Cura e co cha quellas sun gnüdas desdrüttas, nu savaina. I nun exista ingüna documainta chi ans dess quia sclerimaint. Plü facil ha üna bouda devastà il cumünet. La plü veglia inscripziun cha no chattain ais sur l'üsche da la stüva in la chasa veglia. Là staja scrit il següaint:

Dieu perchüra quaista chà,
chi va oura e chi aintra.

Alesch ed Nuot N. Egia frars Anno 1751

No savain eir our da scrittüras veglias cha in Uina dadoura abitaivan las famiglias Egia e Zonder intant cha in Uina dadaint eiran las famiglias Valentin e Vital.

Magister: Chars scholars, eu craj cha no sajan tuots satisfats da nossa gita tras la Val d'Uina. Sar Emil ans ha quintà bler da la cuntrada e da la vita dals umans chi han vivü in quista bella val. No savain uossa eir cha'l silvicultur va cun ögls averts tras ils gods e ch'el nun invlida l'uman chi viva in la cuntrada. Per seis sclerimaints til ingrazchaina fich e giavüschain a tuot voss conscolars ch'eir els chattan buns cugnuoschadurs da lur stretta patria per tils declarar tuot uschè bain.

Illas Annalas numer 24 pudaina leger co cha'l scriptur Gudench Barblan descriva in möd dalettaivel la vita da barba Buolf e barb'Alesch d'Uina. «*Tarablas, mitos, legendas e raquints populars d'Engiadina bassa*», es il titel da quaista lavur.

Co ch'eir ils vegls Ruinas-chs as occupaivan seriusamaing culla tschernna da vocaziun da lur uffants, ans muossa l'istorgia ch'eu as preleg:

Alesch dess gnir ravarenda

(in pled da Sent)

La descripziun ch'Alesch vaiva dat a sar Buolf da la predgia til vaiva persvas cha seis figl vaiv'ün talent ourdvar e chi füss puchà dal laschar gnir be ün paura aint in Uina. Be che cha'l vess dal laschar gnir nu saveva'l. Ma cur ch'Alesch ha stuvü ir a scoula da la Soncha tschaina, e quai il prüm an a tadlar e cha fingià davo duos mais saveva'l il Bapnos ordadoura, schi d'eira'l decis: Meis Alesch sto gnir ravarenda, eir schi vess da cuostar üna chavr'intera.»

Ün bel di dimena piglia'l ad Alesch pel man e disch: «Ossa jaina ora Sent pro'l ravarenda sar cumpar e uardain scha'l at vol mossar ravarenda.»

Alesch es stat tuot cuntaint, perche quai nu til vess plaschü mal, impustüt l'ir a nozzas, a pasts e palormas. Dimena suna its a Sent, e subit pro'l ravarenda sar cumpar. Sar Buolf ha portà avant seis giavüsch. Il ravarenda chi d'eir'ün homet fin, ma plütost tmüch, es stat il prüm tuot perplex. Che far cun quest martuffel chi vaiva gnü var duos mais be d'imprender il Bapnos, e'l crajin Deis-bap nu savaiv'l amo brich. Ma che vaiva'l da dir a sar Buolf, e co til far incleger quai; l'ultim til gniva'l amo grob. Planet disch el: «Ma crajaivat cha'l sia bun d'imprender ravarenda, i voul ün bun cheu, savaivat?» «Ah chë ha'l bun avuonda», disch sar Buolf, «be avant pacs dis e'l sblizchà oura süsom s-chala ed es i sur tuot s-chala giò e propcha cul chë aint pel mür. Mo el nu s'ha fat gnanca zich. Par chë ha'l bun avuonda, ravarenda sar cumpar.» «Quai dependa tuot sch'el es bun da tgnair il latin, savai sar Buolf», disch sün quai il ravarenda, chi vaiva finalmaing chattà la foura da gnir oura, «sainz'il latin nu's poja far nöja. Scha'l po tgnair il latin, laina damaja provar». «Mo eu crajess dabaina», observa sar Buolf, «al es grond e ferm e stovess eir pudair tgnair il latin, almain legna tegna'l a pêr a d'ün hom, e strendscha las chargias chi nun es bod nö da podair ravagliair a tretschas». «Schi laina damaja provar», disch il ravarenda e va our dad üsch.

Cuntuot cha quai nu füss stat propcha da ravarenda, ma per as trar our da la buoglia e gnir liber da sar Buolf, schi s'avaiva'l decis da dar al pover mat ün zanin d'öli da ritsch aint in üna tazza d'café e dir cha scha'l füss bun da tgnair quai fin aint in Uina, schi cha lura füssa'l bun da tgnair eir il latin, otramaing bricha.

E bravamaing, el vain in stüva culla tazza d'café cun aint l'öli e dà da baiver a nos pover Alesch, explichand a sar Buolf: «Ossa, scha vos Alesch es bun da tgnair quest fin aint in Uina, schi tegna'l eir il latin, inschinà pür as mettai our dal cheu da'l far gnir ravarenda, perche lur'esa tot per nöja. Alesch ha bavü la tazza be sur cheu oura ed el e seis bap sun partits subit. Fingià giò Sur-En ha il pover mat cumanzà a far üna bocca trida, ma dit nun ha'l nöja, ed els sun its inavant. Aint pro la Val Glatschera ha'l però dit: «Bap i'm fa mal.»

«Tegna figl, sast. Tü hast dudi che cha'l ravarenda sar cumpar ha dit.» Ed inavant aint dals Puntins ots. Pover Alesch serra ils daints. Ma güst immez ils Puntins ots dà'l ün sbrai: «Bap, eu nu poss plü!» Cun quai esa stat per Alesch oura la spranza da lair gnir ravarenda. I nu til es restà oter co da star in Uina e gnir paur e chatschader sco seis antenats. Quai es eir stat letta, perche pac temp davo s'ha persvas sar Buolf ch'Alesch nu vess s'affat dal tuot per ravarenda. El nu vaiva dal tuot la dretta cretta sco chi voul per ün spiritual. Nempe ün di schi perchüraiva'l las chavras aint sü Muot. La saira ch'el laiva gnir a chasa cullas chavras, schi es üna süsom ün grip ed i plovaiva a tschêl ruot. Pover Alesch as stramantaiva d'ir sü pella chavra e's metta a rovar: «O char Segner, fa gnir quella chavra giò dal grip.» Ma la chavra sta casü. «Uoi, char Segner, fa gnir quella chavra giò dal grip ch'eu nun haja dad ir sü tuot quest toc.» Ma tuot per inguotta. La chavra sta sül grip e guarda be giò sün el. Qua perd'Alesch la pazienza e disch: «Mo schi scha tü nun est bun da far gnanca quai, schi est bun da pac daplü co eu.» E davent da quai sü a far gnir giò la chavra. Sar Buolf chi vaiva dudi tuot, ha fat ad Alesch rimprovers ed ha dit: «Tü vessast be stuvü gnir inoura cullas chavras, schi quella suletta füss bain eir gnüda davo.»

Concurrenzas Radioscola

1. La concorrenza en connex cull'emissiun: **POESIAS DE NOS VITGS**, da *Bernard Cathomas*, Breil, ha leventau grond interess ora en nossas scolas romontschas. Igl ei stau ina lavur hanada. Tuttina han ina partida classas prestau oreifra lavur. Engraziament a tuts ils participonts. Ils premis vegnan cumpartgi avon Nadal 1970.

2. Buca meins che 43 scolas e classas han fatg part della concorrenza: **NOUS PRUAGN DA DISCORER EN NET E STGET RUMANTSCH**, d'*Antonia Sonder*, Salouf. Tenor plirs scolasts seigi quei stau ina stupenta lecziun per lur scola. Il text complessiv en quest cudischet dat ils varga 70 resultats. Savens han scolas e scolars anflau autras expressiuns e sligiazions, era questas fetg bunas, pia propostas preziusas. Era novas invenziuns u anfladas velan cumpleinamein per gestas. En questa emissiiun ha buca mo Surmeir luvrau stediamein, mobein era la Surselva cun admiraziun, schizun enqual scola engiadinesa, sco Scuol, Sent, Sta. Maria etc. Bien engraziament e niev anim per las ulteriuras emissiuns de concorrenza planisadas. Tgi less far bunas propostas per talas? Ei dat tontas pusseivladads. Ellas stuessen vegnir ord il ravugl dils scolasts.

3. Omisduas concurrenzas registreschan per part schi perfetgas prestaziuns e resultats, ch'ei tucca de trer la sort. Nus spetgein tochen ils emprems de december per saver deliberar questa acziun en presenza della Commissiun Radioscola. Speronza ein ils premis gia avon Nadal en vos mauns! —

A. M.

